Рік 1918. Число 15.

Бібліотека „Канадийского Фармера“.

I.

Як закладати читальнї і вести біблїотеки.

II.

Як повстало письмо.

Цїна 10 цт.

Накладом »Канадийського Фармера«,
852 Мейн стр.
Вінніпеґ, Манїтоба.

Як закладати читальні і вести бібліотеки.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

Ніхто не може заперечити, що з найперших причин неволі економічної і політичної нашого народа лежить в його темноті і непораднсти в житю з культурнійшими народами. Нині, в часах рачкового поступу в культурних змаганях всіх націй світа наш нарід числить 70 процент неграмотних сліпців, для яких світ дошками забитий, до яких ніяка книжка, ніяка наука ні порада не має приступу.

Тому клич боротьби з темнотою, що окутала наш нарід, почуємо тепер від кождого свідомого ваги справи громадянина. Сей клич підніс вже перед пів столітєм наш безсмертний Тарас, закликуючи земляків до просвіти. Сей клич ще святійший повинен бути нам в теперішну хвилю і довести нас до рішучих заходів, щоби знищити неграмотність і темноту серед мас нашого народу.

Щоби осягнути сю ціль, до сего ведуть дві дороги: 1) просвіта подавана дітям в школї і 2) просвіта подавана старшим при помочи читалень і бібліотек.

Цілю отсих стрічок має подане декілька рад і вказівок, як забрати ся до заложеня читальнї в якійсь місцевости, в який спосіб її заложити і як її вести.

В кождій місцевости, де поселило ся яке-таке число Украінців, найде ся поміж ними декілька свідомійших, освічених одиниць, яким дорогою є справа просвітного піднесеня нашого люду. Отсі одиниці, за почином чи одного з поміж себе, чи то по порозуміню ся декількох, повиннї передовсїм старати ся підготовити свою громаду на основане читальнї.

В тій цїли найважнійшою річию є: **ясно поставити цїль заснованя читальнї.** Загал мусить знати, що лиш просвіта і наука, а нїчо инше спонукує передових людий громади до заснованя читальнї; що читальня має служити загалови гро

мади, а не однїй якійсь партії, та що в слїд за тим читальня стремить до того, щоб при собі згуртувати усїх, а не лиш членів якоїсь партії.

Рівнобіжно з підготовлюванєм громади належить завчасу винайти в громадї одиницю — **чоловіка відповідного на провідника** читальнї. Зовсїм понятно, о наше патріотичне духовенство нїколи не відхиляє ся від обовязку бути душею читальнї, та й сам нарід радо бачить свого пароха головою читальнї, а читальня з головою-парохом на чолї має в громадї повагу. Алеж — нїкуди правди дїти — досвід учить нас, що не кождий парох, хоч і прихильний справі, має досить енерґії, часу, а часом і охоти, посвятити читальни тільки труду, кілько справдї часто для нього треба жертвувати, тому бувало у нас часами і таке, що і з так малесенького числа читалень на американській Руси деякі під головством пароха заснїтили ся. Нераз, правда, причиною того бувало брак підготовленя громади на заложенє читальнї, однак при добрій волї і старанях можна сю хибу в однїм роцї направити. Всеж досвід учить, що коли місцевий парох не чує в собі певности, що буде міг щиро заняти ся читальнею, повинен се ясно сказати. Се парохови не уйме чести нї прихильности в громадї, противно, члени читальнї, коли лиш будуть бачити в нїм щирого прихильника читальнї, будуть оказувати йому любов і честь, кілько разів будуть бачити його гостем між собою. Не менче важною справою, як винайденє голови читальнї, є добір людий на членів видїлу. Видїл читальнї, сеж її душа, а як її не має читальня, то вона не буде дїяльна, а тим самим не приманить до себе членів. Істнуючі вже у нас читальнї власне найбільше на тїй точцї грішать, що до видїлу покликує ся людий нераз як найменше до сего спосібних.

При приєднюваню членів до читальнї пособляти також буде поясненє, що **обовязок члена читальнї кінчить ся на його моральнім поведеню і зложеню невисокої членської вкладки.** Наші люди дають ся часто під тим зглядом застрашувати. Тому кождий вступаючий в члени читальнї повинен розуміти, що з хвилею, коли він сповнив сей малий обовязок, від нього читальня більше нїчого не жадає, і не має права жадти; натомість він має право користувати ся читальнею,

то значить користати з передплачуваних часописий, журналів та її бібліотеки.

Чим більше помочи і добродійства зазнавати будуть від товариства члени читальні, тим більше громадян згортує се товриство при собі. Тому власне обовязком виділу читальні є дбати про се, щоби члени читальні відчували користь з належаня до ньої. Що належить робити, та що користного заводити в читальни, се тяжко уняти в один шабльон; в кождій нашій громаді суть відмінні відносини і потреби населеня, отже тим самим і виділ читальні мусить уживати приноровлених до відносин в своїй місцевости способів, аби читальня могла стати як найкориснійшою для всіх членів.

Дальшою принадою до приступленя в члени читальні буде і нагода в читальни забавити ся. Коли читальня уряджує товариські сходини для забави, коли дає своїм членам веселі хвилї для покріпленя умученого духа щоденною журбою, то тим самим і дає знак, що вона сама жиє і що у нїй здорові відносини.

Отсе булиб загальні вказівки, яких повинен придержувати ся провідник в громаді, який задумує у нїй заложити читальню. Обдумавши в сей спосіб діло а також підготовивши належито почву під читальню, можна уже забрати ся до самого основаня читальні.

В тій цїли запрошує ся найохотнійші одиниції до якоїсь простірнійшої хати на нараду. Провід в нарадах обіймає звичайно найстарший віком з присутних, як тимчасовий предсїдатель. Сей покликує секретаря, який веде протокол з отсих перших загальних зборів читальнї. По отсих доконечних формальностях предсїдатель уділяє голосу наперед вибраному бесїдникови, який реферує про значінє і вагу просвіти і читальнї в громадї. По сїй його промові забирають инші голос та остаточно піддає ся під голосованє резолюцію, домагаючу ся основаня читальнї в данїй місцевости. Коли дана резолюція була принята, тим самим читальня зістала основана. Членом читальнї стає кождий, хто обявить волю приступити до читальнї і зістане принятий виділом. Його обовязком є платити до каси читальнї такі вкладки, які ухвалиить перший загальний збір читальнї; повинен стара-

ти ся о нових членів, а особливо старати ся о ширене просвіти у своїй громаді: остаточно в означених днях збирати ся в льокали читальнї на спільне читанє пожиточних книжок і письм, як також на наради в справах просвітних.

Користи, які член має через се, що належить до читальнї суть слідуючі: він бере участь в загальних зборах і всяких нарадах читальнї, забирає на них голос, ставить внески, голосує, може бути вибраним до виділу читальнї, та може вглядати в рахунки виділу; має право читати книжки і часописи та всякого рода письма, які находять ся в читальни; може їх позичати до читаня до дому, під услівями постановленими виділом читальнї; взагалї може користати з усіх добродійств і помочи, які відповідно до місцевих умовин та матеряльних засобів читальня зможе уділяти своїм членам.

Другою справою, яка мусить бути порішена на перших зборах читальнї, є вибір виділу читальнї. Сей виділ складає ся з пятьох членів і двох заступників. Виділ вибирають члени на загальних зборах. По виборі, чи того самого дня коли на се є час, чи пізнїйше, виділ уконституовує ся, то зн. вибрані виділові вже самі між собою, вибирають з поміж себе голову, заступника голови, секретаря, касієра і бібліотекаря. Яких людий належить вибирати до виділу про се було говорено повисше.

Коли читальня зістала уже заснована, коли вибрано її виділ, обговорено усї найважнїйші питаня, як способи її веденя, льокаль, фонди і т. п. тодї першою зараз задачею виділу є старати ся о відповіднї часописи і книжки. Особлившу увагу передовсїм повинно звернути ся на книжки, які мають тревалїйшу вартість і обговорюють всяку річ докладнїйше, як часописи. Книжки читають ся також лекше, бо містять завсїгди річи докінчені і суть вигіднїйші до читаня та до випозичуваня. Часописи мусять бути завсїгди в читальни і не повинно ся їх нїколи випозичати, бо кождий член читальнї хоче тодї коли має пару хвилин вільного часу, вступити до читальнї і переглянути їх і нїхто не має охоти ждати на часопись так довго, аж хтось зверне випожичене число. Противно, книжки можуть йти з рук до рук, від хати до хати. Про

те кожда читальня мусить мати у себе певний запас книжок до читаня, або так звану бібліотеку.

Декому може здавати ся, що се страх тяжко заложити бібліотеку. Та воно так страшно не є. Коли виділ читальнї є рухливий і добрий, то в короткім часї може призбирати невеличке число книжок, які зовсїм вистануть в перших починах читальнї.

Щоб заложити бібліотеку, на те є дві дороги: старати ся о книжки даром і купувати. В першім разї велику вагу має устна аґітація в кругах знакомих. Коли походити і попросити, знайде ся неодна книжка і вплине до нової бібліотеки. Місцевий священик та і неодна інтеліґентна одиниця певно не жиють без лєктури і певно, коли їх попросить ся о се, зможуть подарувати новій бібліотецї кілька перечитаних уже книжок.

Певний дохід на бібліотеку приносять дальше складки, збирані при відповіднїй нагодї, як вечерницї, представленя, балї. Дещо дасть ся зібрати і з оплат за випожичуванє книжок нечленам читальнї. Рівнож всяке місцеве запомогове товариство пено що не збіднїє, коли рік річно зі своєї каси ухвалить декілька долярів для читальнї на закупно книжок; треба лиш вміти о се постарати ся.

Як виходить, то засоби, якими пересічно може розпоряджати читальня на закупно книжок суть не дуже великі. Проте належить купувати найлїпші і найконечнїйші книжки. Передівсїм отже при купованю книжок треба застановити ся, що купувати, аби не викинути даром гроший. В першій мірі треба на се звертати увагу, аби книжки були добрі і популярні, бо лише такі принесуть користь і будуть для всїх зрозумілі. На научні працї і научні часописи шкода робити видатків: для них, крім інтеліґентних і вже відповідними школами підготовлених одиниць певно не найдуть ся читачі; а коли і найдуть ся, то не зрозуміють їх і перестануть читати. Деякі читальнї, які заложують свої бібліотеки, поповняють власне сей блуд, що закуповують невідповідні для своїх читачів книжки. Видано в декількох случаях навіть і по кількасот долярів, спроваджено такі цінні виданя, як Історія Руси України М. Грушевського, Записки Наукового тов.

ім. Шевченка і т. п. і показало ся, що вони припадають порохом, бо нема читачів: книжки сї, хоч великої научної стійности, суть незрозумілі, за тяжкі для наших пересічних читачів. І не дивниця: навіть в дуже освічених краях. як Анґлія Франція і Німеччина, як показує статистика, на 100 прочитаних припадає 60 до 75 на красну літературу, то зн. оповіданя, описи, драми, комедії і верші, а доперва решта, то є 25 до 40 на твори научні. А щож доперва у нас, найтемнійшого народу в сімї культурних націй?

Докладну програму, які книжки повинна обіймати читальняна біблїотека у нас, подати трудно. Се головно залежить від загального уровеня образованя членів читальнї, а також не меньше мусить бути приноровлена до місцевих обставин. Найзагальнїйше кажучи біблїотека мусіла-б складати ся: перше з книжок ширшим змістом для всїх читачів; друге, із спеціяльних фахових книжок; приміром, єсли читальня находить ся в околици фармерській, і більшість її членів є фармери, то тоді в сім другім відділї повиннї переважати книжки господарського змісту; коли знова читальня є вмісцевости, де більшість її членів робить по фабриках пр. в прядальнях, то і книжки фахового відділу повиннї бути відповідного змісту.

Головним відділом в наших біблїотеках повинна бути **белєтристика.** Тут належать оповіданя ,повісти, казки, верші, комедії, драми. Задачею сего відділу біблїотеки є передовсїм заправити початкуючого читача до читаня. і тому тут передовсїм мусять бути книжки незвичайно інтереснї. Досвід учить, що найбільше зацікавлюють початкуючого читача книжки змісту фантастичного, описи якихсь незвичайних пригід, історичнї оповіданя і т. п.

Коли біблїотеку тяжко здобути, то ще тяжше удержати її порядку. А дуже часто трафляє ся таке, що на біблїотекаря виберуть чоловіка зовсїм невідповідного; він часто не має понятя про таку звичайну річ, як се, що треба списати книжки і тримати їх під ключем, що коли пожичає кому якусь книжку ,то треба се записати і т. и. Тому на біблїотекаря треба брати чоловіка письменного, та обутого з книжками. Біблїотекар, що сам нїчого не читав, не потрафить пора

дити другим, яку книжку взяти, отже тим самим він зменшує вплив бібліотеки на громаду і відтягає від ньої людий. Бібліотекар очитаний притягне до бібліотеки навіть найбайдужнійших, бо потрафить промовити до них, заохотити їх до читаня, показати їм користи з книжки, а в потребі і самому прочитати що небудь. Він знати-ме також, кому дати яку книжку, і що в ній можна знайти, та за короткий час навіть і в великій бібліотеці буде обертати ся, як в власній хаті. Бібліотекар мусить бути рухливий і чемний для всіх, хто з ним має до діла. Він мусить бути скрайно справедливий і не сьміє одним робити усе без виїмку, а другим ставити трудности. В бібліотеці мусить бути рівна міра для усіх, для знакомих і незнакомих. Вкінци бібліотекар мусить бути чесний і солідний, так, щоби можна на нього спустити ся і повірити йому без страху веденє бібліотеки.

Крім сих прекмет бібліотекар мусить мати особливо тут, у нас відповідне занятє, яке полишалоб йому доволї вільного часу, особливо вечерами, посвятити ся свойому обовязкови. Коли бібліотекар через свою роботу рідко коли може явити ся в бібліотеці, то випозичаючі тратять охоту ходити до такої бібліотеки. Точність бібліотекаря привчить і людий до точности і до придержуваня приписаного часу.

Щоби книжка була придатна до ужитку і можна її легко найти, на те треба її зазначити, затягнути в спис на стале місце.

Передовсім кожду книжку, яка приходить до бібліотеки треба підписати, щоби було знати, чия вона. Робить ся се через прибитє печатки читальнї на відворотній сторонї і на послїдній сторонї. Потім затягає ся книжку в спис, або т. зв. катальоґ. Кожда книжка, яку затягає ся в катальоґ, дістає насамперед відповідне число. Його пише ся звичайно на невеликій карточці і наліплює ся на хребті книжки, трохи понизше від горішного кінця.

В катальоґ, кромі числа, яке дає ся з практичних зглядів, а передовсім на те, аби знати, де стоїть книжка в бібліотеці, вписує ся ще назвиско і імя її автора, дальше доклад-

ний підпис заголовка книжки, місце і рік виданя. Вигляд звичайного катальоґу є такий:

Число	Назвиско автора і заголовок книжки.	Місце друку	Рік виданя	Ціна	Увага.
1	Шевченко Тарас Твори 2 томи.	Львів	1907	$2.00	Видане Просьв. »Руська Письм.« Куплено дня 5. 1. 1914.
2	Гоголь Н. Різдвяна Ніч Оповідане.	Jersey City, N. J.	1914	20 ц.	Видане Тов. »Пресьв. в Ам.«
3	Левицький Іван Хмари Повість.	Львів	1914	$1.50	Дарунок добр. Н Н.

Ось такий каталоґ повинен находити ся завсїгди в руках бібліотекара і до нього він мусить вписувати в поданий спосіб кожду нову книжку, яку набуде бібліотекар. Отсей каталоґ є неначе показчиком маєтку читальнї, а заразом дає ясний образ розвитку і зросту читальнї.

Кромі сего, так сказати-б урядового катальоґу, бібліотекар мусить зладити другий, підручний каталоґ для випозичаючих. Його найлїпше робити вже не після урядових чисел, то зн. так, як книжки приходять до бібліотеки, але після азбуки, то є, коли до книжки вписує ся книжки після імени автора. До сего бере ся грубшу, лїнїовану книжку і дїлить ся її на кілька відповідних частий. Перша часть малаб заголовок: »Поезії«, друга: »Повісти і оповіданя«, третя: »Драматична лїтература«, четверта: »Твори научні«. Се робить ся на те, що бкождий, хто хоче винайти якусь книжку з відповідної галузи лїтератури, не потребував тратити час на переглядану цїлого катальоґу; він переглядає лиш той відділ, з якого хоче випозичити книжку. В кождім з чотирох повисших відділів дїлить ся картки в той спосіб, що на кождій з гори вписує ся за порядком букви азбуки. Книжка ч. 1.. з головного катальоґу поміщує ся в відділі 1-ім підручно

го катальоґу і то на сторінції, на якій з гори находить ся буква »Ш«. В підручнім катальозї затягає ся сю книжку трохи в відмінний спосіб, іменно так:

Назвиско автора	Заголовок книжки	Місце, рік виданя	Сторін друку	Число книжки
ШЕВЧЕНКО ТАРАС	Твори, Поезії.	Львів 1907	Число книжки	1

Дальшу порядкову книжку з головного катальоґа засягає ся знова у відділї другім, під буквою »Г« в той самий спосіб:

Назвиско автора	Заголовок книжки	Місце, рік виданя	Сторін друку	Число книжки
ГОГОЛЬ Н.	Різдвяна ніч. Оповіданє	J. C. N. 1914	94	2

Слїдуючу книжку затягає ся в тім самім відділї, але вже під буквою »Л« (Левицький Іван), позаяк є се повість.

Коли приміром до бібліотеки насиіє книжка, у якій виступають названі особи і розмавляють на переміну з собою, то се знак, що сю книжку належить вже затягнути в третім відділї, позаяк се є або драма або комедія. І знова її затягає ся на сторінції з тою буквою, на яку зачинає ся імя автора. В такий спосіб зладжує ся підручний катальоґ, який повинен все лежати на столї в читальни, і з якого члени вибирають собі книжки.

Бібліотеки по читальнях сповняють доперва тодї свою задачу, коли випожичають як найбільше книжок. Тут залежить дуже много від бібліотекара. Він з'єднує людий, заохочує їх до до читаня, радить які кому брати книжки. Години в яких пожичає ся книжки, повинні бути вибрані так, щоби не перешкаджати бібліотекареви в його звичайнім занятю і були приступні для як найширшого загалу. Найлїпше випожичати книжки в недїлю, зараз по Службі Божій, а в зимі, то ще й в якийсь другий день в тижни, вечером.

Щоби знати хто випожичив і які книжки, то бібліотекар мусить вести ще і третю книжку: »Спис випожичаючих«. Ся книжка є незвичайно проста і не вимагає великої праці. Є кілька взерів після якої її ведеся. Та для наших читалень, де число членів ніколи не є дуже велике, найпростійший є слідуючий спосіб. Кождий чоловік, який випожичає з бібліотеки якусь книжку, дістає в »Списі випожичаючих« окрему сторінку, на якій в горі вписує ся його імя. Взорець ведення »Спису пожичаючих« був би такий:

Заголовок книжки	День випожичення	День віддання	Увага.
Шевченко Тарас Поезії	15 січня 1914	1 лютого 1914	
Франко Іван Панські жарти.	1 лютого 1914	1-го мая 1914	Заплатив 25 п. кари

і т. д.

Додати ще треба, що аби бібліотека вела ся взірцево, мусять ще бути певні якісь правила, яких мають придержувати ся пожичаючі. Сі правила повинні находити ся виписані читким письмом на кількох картках в читальни, на видні́м місци. Які сї правила мають бути, се вже залежить від головного виділу читальнї. Та про одно правило не вільно ніколи забути: що книжки випожичає ся лиш на протяг якогось стало означеного часу; хто-б передержав книжку довше, як на се позволяє правило, сей мусить заплатити якусь означену кару. Сю кару записує ся в рубриці Увага« в »Списї пожичаючих«.

Дальше, пожичаючий ручить за визичену книжку, і мусить її звернути в добрім станї; загинати роги карток, слинити папір при перевертаню карток і мазати книжку олівцем, мусить бути строго заборонено. Книжку пожичаючий не сьміє відпожичати другим. Такі і тим подібні постанови не зашкодить виписати окремо на осібнім аркуши, на якім кождий позичаючий має покласти свій підпис, на знак, що знає

про повисші постанови, щодо випожичуваня. Такий аркуш з підписами переховує бібліотекар у себе.

Наприкінци ще раз підносимо знатиском, що кожда читальня і бібліотека мусять стояти осторонь від активної, партійної політики. Задачею читальні є ширити просьвіту серед народу, а не мішати ся до партійних спорів, не обставати лиш за одною стороною, або за нею аґітувати. Через противне поступоване повстає серед членів незгода і богато людий инших поглядів зневірює ся в читальню, а що більше, в боґато случаях тратить навіть охоту до всякої дальшої просвіти.

Так само не повина анї читальня анї бібліотека мішати ся в релїґійні справи або церковні, парохіяльні роздори. Такі церковні роздори викликують пристрасну борбу і найбільше шкодять розвоєви читальнї. Можна сьміло сказати, що читальнї, які вмішують ся в усякі партійні чи релїґійні спори, приносять народови не пожиток, а лиш шкоду, і то нераз дуже велику. Читальня і бібліотека мають служити лиш справі просвіти і науки а просв. і наука не знають нїяких партій. Лиш зовсїм безпартійно ведена читальня і бібліотека можуть сповняти свою задачу: ширити світло знаня і науки серед нашого народу.

А. Ц—кий.

ЯК ПОВСТАЛО ПИСЬМО.

У ріжних народів оповідають ріжні байки про повстанє письма.

Після хінських вірувань винайшов письмо Фогі, що перший став ширити осьвіту в Хінах. В Індіях кажуть, що видумав письмо бог Фан, т. є. Брагма. Мексикани признають винахід письма богови Кетсалькоатлеви, який був також опікуном рільників і руди (гірництва). Вавилонські перекази подають, що письмо винайшов Оанн, пів-чоловік а пів-риба; в день перебував він на суши, і учив людий всяких наук і штук, а нічю жив у воді. Египтяни уважають за винахідника письма Тгавта, а рівночасно кажуть, що він винайшов мову і всї науки, учив приличности і товариськости в зносинах з людьми, розповідав про розміщенє звізд на небі та учив музики. Рунове письмо для народів північної Европи мав винайти великий бог Одін.

Як бачимо отже всї перекази годять ся в тім, що письмо видумали боги або якісь незвичайні люди, які в ріжних напрямах ширили осьвіту між народом. А містить ся в тих переказах та одна правда, що з'явилось письмо тодї, коли явила ся й осьвіта а зі сторони тої розвиває ся і воно.

Історія учить нас також, що з упадком осьвіти упадало й знанє письма, часом дуже навіть поширене. Подібно стало ся в Мезопотакії, де край зовсїм опустїв, а народ зубіднїв. Нинїшні бідні, обідрані пастухи того краю не мають понятя про значінє тих численних знаків, що вирила чіясь рука по стїнах сьвятинь та високих стовпах, що сторчать в пустини серед безмежних муровищ. А пізнїйше з тяжким трудом відкрили учені дослїдники значінє тих знаків та зрозуміли то письмо (клинове), колись дуже поширене в тих краях. Не інакше було й деинде.

Не всї одначе письма витворили ся в однаковий спосіб:

одні з черток або карбів, инші з ґузів, а ще инші — з образів. Нераз витинає господар, що стоїть при молотьбі, ножиком по вимолоченій копі карб на боці своєї гранчастої палиці. В той спосіб числить він свої вимолочені копи. Не раз рубачі, що хотять запамятати собі в лїсових нетрях найліпшу дорогу або стежку, натинають сокирою пнї дерев, що ростуть здовж того шляху. Що каже нам се? Саме те, що людська память є слаба і що треба їм конечно якоїсь помочи; радять отже собі люди в тих випадках, як лиш можуть і уміють.

Так, як той господар або ті рубачі, радили собі люди вже богато-богато тисячів літ передше, коли треба було їм запамятати якусь скількість або місце, або мати добрий знак дороги, або осторогу перед якоюсь небезпекою і т. п.

З того отже бачимо, що навіть звичайнїсінькі знаки служать чоловікови не лиш на се, щоби щось затямити, але також до взаїмного порозуміваня. З тої причини люди вже з давних часів поліпшували ті знаки та побільшували їх число. Праця в тім напрямі наводила їх на щораз инші та ліпші здобутки. Так витворювали ся ріжні письма.

Руна або **рунове письмо** витворило ся з найбільш звичайних знаків. Уживали єго народи північної Европи, т. є. Ґермани і Словяни. З початку були то лише карби або черти прямі й скісні, чертки получені під якимсь кутом і т. п. На сам перед мусів бути лиш один знак, потім два, три, чотири і що раз більше.

Тому що деякі знаки рунового письма були дуже подібні до латинських і грецьких букв, думали, що руна витворила ся з латинського і грецького письма .Так одначе не є, бо в руновім письмі навіть порядок в азбуцї є инший, як в грецькім або латинськім письмі.

Після переказів перші, що уживали рунового письма, були жреці (сьвященики). Вони уживали його до релїґійних цїлий, як чародійських знаків. Крім того висловлювали вони ним деякі людські понятя, предмети з окруженя, а також звук. Рунів уживали також до означеня якогось числа та ріжних пір дня. З сполуки знаків треба було пізнавати, про що вони говорять, — не дивно отже, що й тодїшне письмо було дуже труд-

не і розуміли його лиш такі учені люди, як жреції. Відразу читати рунове письмо не можна було. Треба було його якось відгадувати.

Часом, щоби не забути, що маємо щось зробити, вяжемо собі на хусточці ґуз. Для когось иншого такий ґуз не має ніякого значіня, але нам пригадує на обовязок, або якусь обітницю, про яку моглиби забути. З того ґуза при помочи памяти, відчитуємо, що маємо зробити.

У стариннних Хінців такий ґуз богато тисячів літ перед Хр. мав ще більше значінє. У них спосіб вязаня тих ґузів на лику або шнурку не лише пригадував на щось, але був одним з средств, яким поро зумівали ся ті, що посилали собі такі шнури з ґузами.

Письмо ґузове.

Один саме вязав ті ґузи в відповідний спосіб з якоюсь означеною думкою, а другий відгадував з тих ґузів єго волю-бажаня.

І хоч який то ще примітивний спосіб по розуміваня, то все таки один з ліпших. Було то отже ґузове письмо. Про хінське ґузове письмо маємо одначе тільки згадку у деяких дослідників хінської старини. Подибуємо сліди такого письма й у деяких європейських краях.

Приміри ґузового письма найшли й в Америції, передовсім в державі Перу. Надибали там шнури з ґузами і при помочи тамошних мешканців удало ся відгадати їх значінє.

Шнур такий виглядає так: на головний шнур грубий навязує ся тонші шнурки попередні, повязані в ґузи в ріжних місцях, в ріжнім віддаленю від головного шнура та від себе, дальше барва шнурів має повне з гори означене значінє. Як пр. означували стан війська — на першім шнурку поперечнім умібулавами і т. д. Осібні грубші ґузи означували провідників. В той і подібний спосіб висилали воєнний звіт з поля битви. Як на шнурах треба було означити число пр. жовнірів, то звичай-

кий ґуз мав значінє десятки, а скільки було десяток, тілько було й таких ґузів; ґуз подвійно вязаний значив 100, потрійно 1000, і т. д. Червона барва шнура значила золото, біла срібло,

Рисунок в середині — се образове письмо вирізане на слоневім зубі. По обох боках письмо рунове.

зелена збіже і т. п. В кождій знова оселї були навіть урядники, що занимали ся навязуванем ґузів, т. є. писанем і відчитуванем присланих ґузів.

І хоч тепер в тих краях поширила ся вже европейська осьвіта і письмо, то все таки звичай вязаня ґузів зберіг ся ще й досї по деяких околицях між пастухами. Нинї ще значать вони ґузами число своїх черед і важнїйші події з пастирського житя, а до того мають вже певний устелений порядок. І так пр. на першім шнурку значать число коров, на другім волів, на третім телят, дальше овець і т. д. на инших знова шнурках зна-

чать число убитої звірини, на ще иншім скількість зужитої соли і т. п. Инший знова шнурок є неначе касовою книгою доходів, де є докладно означена скількість молока, добуваного ден но сира, вовни і т. д.

Лїпші, чим чертка або ґуз, є образки.

Як бачимо намальовану на дверах склепу голову цукру, пачку сьвічок і т. п. то знаємо, що в тім склепі можна купити ті річи.

Часть старинної книги Єгиптян, писаної гієроґлїфами на папірусї.

Нагробник з письмом образовим.

Був отже час в давній давнинї, що в Египтї, Хінах і Мексику уживали до порозуміня образців, які кождий міг якось начеркнути навіть по дуже короткій вправі. Із того образка можна було легше вже додумати ся, що саме хто хоче вислови, ти, чим з яких инших знаків.

Єгипет вже від давна є »краєм чуда«, славний з урожайности, старинної осьвіти і величезних будівель. Томуто учені дослїдники бажали дуже відчитати **єгипетське письмо**, що покриває стїни майже всїх величезних будівель та безчисленних памятників а також богато книг, що зберегли ся до наших ча-

сів. Додумували ся саме, що в тих письмах є величезні скарби людської думи ,людського знаня.

Відчитанє одначе тих письм було дуже трудне. Єгипет переживав найріжнійші історичні події, мав богато всяких володарів, а під їх впливом упадало зовсім знанє старинного письма. Найновійші поколїня не знають і не розуміють зовсім, що писали їх предки через богато віків. Письмо і ріжні памятники стали для них річю чужого, незрозумілого та повного якоїсь тайни.

Аж в XIX. ст. змогли люди усунути бодай трохи ту мраковину, що окружала письмо та всї старинности Єгиптян якоюсь такою незрозумілостю. Початок до того дав похід Наполеона І. до Єгипту 1799. р. З ним разом пустили ся в дорогу й европейські учені, щоби провідати та описати ту країну. Тодї найшли одно й то саме письмо, написане трома мовами, а саме староєгипетською — гієроґлїфами, новоєгипетською — гієратичною та грецькою азбукою. Знали ті учені добре мову грецьку і саме при її помочи удало ся їм уложити єгипетську азбуку та розібрати бодай трохи староєгипетську мову.

Початок єгипетського письма сягає найдавнійших часів, бо стрічаємо його вже на єгипетських пірамідах, які збудували кілька тисячів літ перед Хр. І є там письмо не лиш образкове, яке називали Греки гієроґлїфами, але також й більш розвинене т. зв. гієратичне письмо. Будову пірамід, яку ще нинї подивляють люди, мусїла богатьох віків попередити праця над розвоєм культури, якої початки сягають делеко-далеко в темну для нас минувшину. Давно тому перед збудованєм пірамід мусіли витворити ся гієроґлїфи і розвивати ся щораз більше, заки єгипетський народ став такий просьвічений, що міг будувати такі будівлї, як піраміди та покривати їх цїлі гієроґлїфічним та гієратичним письмом. Розуміли ся на тім письмі початково лиш єгипетські жреці та уживали его до написий на нагробках, та памятниках та по стїнах їхнїх сьвятинь.

Гієроґлїфічні знаки значили передусім предмети, потім поняття і звуки, а саме одні самозвуки, а другі співзвуки. Були й инші знаки, що описували ще даний предмет, пр. кільце довкола якогось імени значило королївське імя.

Були знаки й на числа, але ті витворили ся з гієроґліфів. Писали від правої руки до лївої, або від лївої до правої. З якоїж сторони треба зачинати читати, вказували твари фіґур, що були все звернені нею до читача.

Письмо, що служило до скорого писаня, було саме письмо гієратичне, яке розвинуло ся безпосередно з гієроґліфів. Були то звичайно значки подрібні до образців, які мали представляти бажані предмети.

Коли в Єгипті розвинула ся торговля і промисл, треба було писати богато листів, а до того гієратичне письмо ще було за невигідне, скорочено отже ще його, щоби можна було ще легше і скорше писати і в той спосіб розвинуло ся людове письмо народне. То письмо одначе обнимало лиш самозвуки, а дуже мало співзвуків.

Кождому відомий є вигляд **хінського письма.** Бачив єго з певностию на пачках від чаю, а у нас в Америцї на карточках, що видають хінські прачкарнї.

Хінцї не пишуть по поземих лінїях, але рядками з гори на долину, а рядки читає ся від правої сторони до лївої.

Письмо те розвинуло ся з старого образкового письма, яке винайшли мабуть близько 3000 літ перед Христом. Деякі знаки є подібні до египетських гієроґліфів, або й такі самі, або мають подібне значінє. Тому ту думають, що то письмо прийшло до Хін з инши країв.

В першім письмі не було стільки богато знаків, як тепер, а ті знаки означали якісь предмети. Пізнїйше для висказаня якихсь понять получено деякі знаки. Так приміром соңце з місяцем значили блеск, малюнок птаха, а побіч него ноти — спів, вода і вид ока — слезу, жінка з дитиною — любов і т. п. Деякі знаки наслїдком иншого положеня набирали знова иншого значіня. І так чоловік звернений тварю до землї значив трупа.

Початкові образки були ще й прикрашувані. Пізнїйше одначе богато скоротили і відкинули непотрібне. Один з хінських володарів казав навіть сам ученим скоротити письмо, а скорочене вирізьбити на таблицях мармрових, щоби з них

всі, кому треба було, научили ся того скороченого письма. І подібне повтаряло ся нераз.

Тому то Хінці мають ріжне письмо з ріжних часів. І так важнійші документи пишуть письмом давнійшим, більш прикрашеним, а до повістий і листів уживають новійшого, побіжнійшого письма.

На зміну виду письма впливали також матеріяли, яких уживали до письма. Чоловік шукає все і всюди вигоди. Як писав долітцем на камени або на дереві — то вигіднійше було йому черкати лінійки прямі, острокінчасті, а коли малював букви або писав пером, вигіднійше було для нього черкати ті знаки округлі. Тому то й вид хінського письма дуже змінив ся, як стали уживати до писаня місто заостреної тростини, звичайного пера і чорнила та писати на папери.

Та все таки дуже ще нерозвинене хінське письмо, про що сьвідчать словарі хінські, у яких находимо більш 44½ тисячки знаків. Ті знаки ділять Хінці ще на віддіди, з яких одні обнимають предмети, що підпадають під наші змисли, другі є для означеня відорваних понять, як любов, спів і т. п., инші знова для означеня числа і т. д.

Діти Хінців учать ся з букварів, в яких є знаки тільки для найголовнійших понять, але й тих є дуже богато. Про те вже говорить сам заголовок букваря »Книга тисячки слів«. Через те діти дуже мучать ся, заки те все вивчать. І наука не обмежує ся лише на тих знаках, але учать читачи і писати инші труднійші знаки. Буває таке, що часом дуже учений чоловік не знає всіх знаків і, коли читає якийсь твір, то від часу до часу мусить користувати ся все словарем.

Дуже важним і пожиточним для людськости винаходом був винахід звукового письма. Початки того письма вже можна найти в рунах, гієроґліфах і инших письмах, але вони були ще дуже помішані зі знаками для предметів і понять.

Звукове письмо мали винайти Фенікійці. Вони й перші уложили азбуку т. є число букв потрібних до писаня слів. Звукове письмо відоме їм було вже 1,500 років перед Хр. Деякі одначе учені кажуть, що звукове письмо винайшли Єгиптяни,

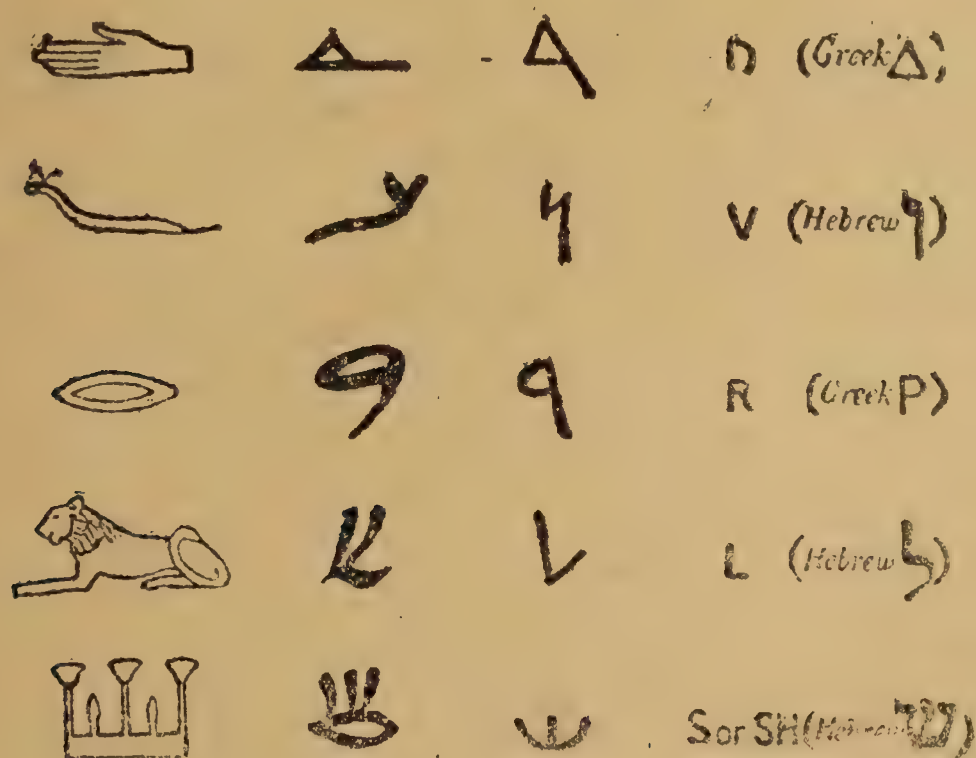
а Фенікійці лише переняли від них та поліпшили.

Винахід звукового письма приніс незвичайні користи чоловікови. Передусім дав змогу усім, хто лиш має охоту, научити ся читати і писати.

Перші знаки звукового письма витворили ся безперечно з рисунків деяких предметів. Возьмім примір з жидівського. Б, »Бетг« значить по гебрайськи дім. Буква латинська **B** мала з початку вид двоповерхового дому без даху, а такі доми будували давні Жиди. Як стали люди писати скорше і для полекші заокруглювали букви, то й витворила ся теперішна латинська буква **B**, а наша **В.**

Тепер видає ся нам такий винахід цілком звичайний, а преці минули тисячі літ, заки люди прийшли на ту думку. Від Фенікійців переняли той спосіб писаня Жиди і витворили гебрайське письмо. По гебрайськи списав також Мойсей 10 заповідий Божих на двох таблицях. Гебрайським письмом були написані також сьвяті книги Старого Завіта.

З початку уживали люди лише співзвуків, а самозвуків треба було додумувати ся. Тому одначе, що то робило вели-

Перший прямовісний стовпець — египетські гієроґліфи, другий — також египетське, але упрощене письмо; третий — фенійське письмо, — послідний — латинське, грецьке і еврейське письмо.

кі трудности, вставлювано межи самозвуки, або побіч них, ріжні знаки, як точки та чертки а в VI. в. по Хр. винайшли осібні знаки і для самозвуків. Побіч давного — гебрайського письма квадратового, якого уживають тепер до друку, розвинуло ся по винаході друкарської штуки осібне письмо до щоденної коресподенції. Те бачимо тепер у всіх народів. Побіч азбуки до друку мають азбуку до писаня.

З Азії перейшло фенікійське письмо до Европи і приняло ся наперед в Греції. Греки дещо змінили єго та надали красший вид. Від тепер звукове письмо поширює ся в Европі щораз більше, а передусім коли приняли його Римляни. Римляни, принороввлюючи грецьке письмо до своєї вимови, заокруглили його ще більше і в той спосіб уворила ся латинська азбука. За свого правліня в цілій середущій Европі, північній Африці та західній Азії розповсюднили також своє письмо, якого тепер уживає більша часть Европи.

В другій половині IV. в. по Хр. винайшов епископ Ґотів Ульфіляс письмо ґотийське. Він перший перевів біблію на свою рідну мову та списав той перевід новою азбукою. Як взір до своєї азбуки уживав Ульфіляс грецької азбуки.

В Мезопотамії в Азії, над ріками Евфратом і Тигром були колись в давній давнині краї незвичайно урожайні та богаті, нині однак по більшій части пусті. Мешкали там могучі народи Ассирийці та Вавилонці, а їх королї володіли в великих столицях, Нїніві та Вавилонї. На схід від них мешкали Меди, які були у ярмі Персів. Там в Мезопотамії витворило ся инше письмо, яке приняли лише всі згадані народи.

То письмо мало властиво лиш один писарський знак — клин. Величина клинів, їх число, напрям і положенє зглядом себе мало всіляке значінє. То письмо зі згляду на його вигляд назвали клиновим. Воно було вигідне до різьби написів долотами на стїнах, а передовсім в Мезопотамії, де різьблено написи в мокрій глинї на спосіб цегли, яку опісля випалювали. До писаня одначе листів і якихсь инших письм письмо те не надавало ся, тому мусіло уступити перед богато догіднійшим до того письмом фенікійським.

В другій половині IX. віку по Хр. винайшов словянське

письмо словянський апостол Кирило. Називали то письмо глаголицею. Сьв. Кирило ширив христіяньство в словянських землях разом з своїм братом сьв. Методієм. Як лиш пізнав добре словянську мову, забажав перевести біблію на мову народа, який навернув до христіянської віри. Грецька азбука одначе не вистарчала на віддане всіх звуків словянської мови, тому апостол сам уложив нову азбуку і разом з вірою ширив її між словянськими народами.

Кирило помер вже 869. р. в Римі, а Методій працював дальше для тої самої ідеї і 871. р. охрестив князя Боживоя І.

По смерти Методія 885. р. не удержав ся словянський обряд межи західними Словянами. Наслідник Методія, Ґоразд, опустив моравську державу та пішов до Болгарії, вже передше наверненої на східний обряд. З Болгарії ширив ся той обряд і письмо дальше межи Словянами, що лишили ся при східній церкві. Церковні книги списали тоді новим письмом словянським, кирилицею, яке уложив болгарський епископ Климентій.

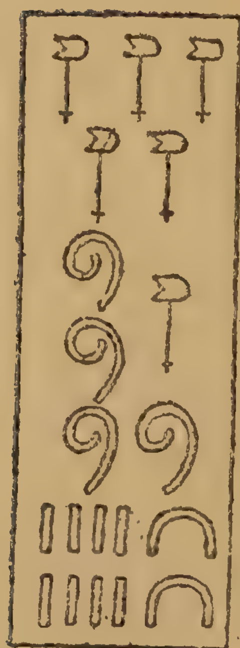
Кирилицю приняли майже всі народи словянські, які признали обряд грецький. Глаголиця задержала ся лише в деяких католицьких церквах в Істриї, Кроації і Дальмациї. Росіяни приняли були кирилицю, але Петро Великий казав то письмо 1704. р. ще скоротити і принорувити до латинського письма. Переробили тоді не лише друковану азбуку, але також й писане письмо, гражданку. І ту змінену азбуку, приняло богато народів словянських між иншими почасти Українці, Серби, Болгари і и. Румуни послугували ся також до недавна тим письмом, аж в останнїх часах приняли латинську азбуку.

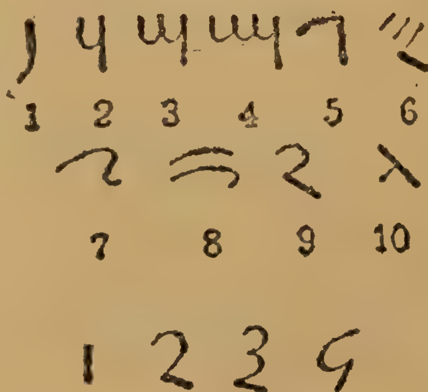
У західних Словян, як Чехів, Словаків і Поляків запровадила католицька церква при помочи клєру латинську азбуку. Латинської азбуки уживають ще Анґлійцї, Французи, Італійцї, Еспанцї і почасти Нїмцї. Нїмецького письма уживають ще Нїмцї, Шведи і Данцї. Греки пишуть свом давним письмом, Турки арабським, а Жиди по части своїм старим гебрайським.

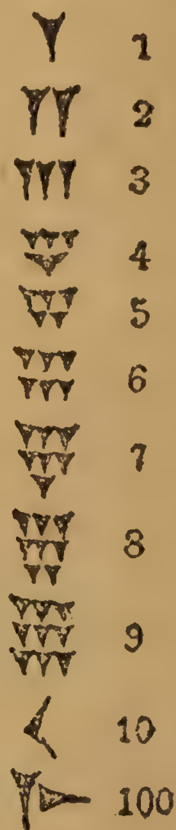
Взагалї на богатство письм впливає богатство мов на сьвітї, яких є коло цїлої тисячи.

З розвоєм письма витворили ся з часом цифри, то є знаки на означенє чисел. Єгиптяни значили цифри гієроґліфами, а потім відповідними знаками гієратичного та демотичного письма. Один приміром значив в гієроґліфах прут, пять — голуб і т. п. В клиновім письмі один клин значить — один, два клини — два і т. д., десять — два клини получені з собою під кутом отвореним на право. Хінці мали инші знаки на цифри в своїм стариннім письмі, инші купецькі цифри, инші наукові. Старинні цифри є вже більше скорочені, писали їх рядами побіч себе і вставили в них зеро (0). Походять они мабуть з Індії. В наукових цифрах значила одна чертка без огляду на еї положенє один, дві-два і т. д. Зеро — було то мале кільце і був уклад десятковий.

Жиди уживали до означуваня чисел — букв своєї азбуки; так само також робили Греки. В римських цифрах чертки побіч себе поставлені, або скісні або також перетинаючі ся на хрест значили числа від 1—10. Велике латинське Л значить 50, С—100, Д—500, а М—1,000. Через відповіднє получене тих

Єгипетські гієроґліфи.

знаків одержуємо кожде довільне число. Тих цифер ще й тепер подекуди уживають в Европі.

Цифри, яких тепер загально уживають, звуть ся арабськими. Походять вони з Індії, але приняли їх і поширили Араби.

Арабських цифр є лише десять і вони вистарчають до означеня якогонебудь числа. Впровадили їх в Европі ще в XI. в., але стали уживати їх загально в XII. в.

Найважнійшу прикмету мають арабські цифри в тім, що мають зеро. Саме тоді можна вже було надати значінє цифрам після місця, на якім стояли, бо на місцях, де не було ніякої цифри вставляли зеро. В той спосіб розвинув ся й десятковий рахунок.